

I.V. Отרוщенко

“...ВІН ЖИВЕ ЦІЄЮ ІДЕЄЮ”: ПАНМОНГОЛЬСЬКИЙ ВЕКТОР Х. ЧОЙБАЛСАНА

Наприкінці 1930-х років МНР очолює Х. Чойбалсан. У 1939 році він посідає місце прем'єр-міністра республіки. Його попередник на цій посаді, як і переважна більшість політичної та військової еліти, страчений за звинуваченням у намірах створити Велику Монголію під протекторатом Японії. Відповідальність за їхню загибель великою мірою лежала і на новому прем'єрові, який у свій час очолював МВС і зовні радо сприйняв радянську ініціативу з пошуку ворогів усередині власної країни¹. Разом із тим події 1940-х років довели, що звинувачення, які забрали безліч життів у МНР та СРСР, можна було сміливо пред'явити й самому Х. Чойбалсану. Так, на думку деяких авторів, збереження Внутрішньої Монголії у складі Китаю до кінця життя залишалося болем Чойбалсана, а возз'єднати її з МНР було його нав'язливою ідеєю. Не лише йому, багатьом у його оточенні можливість об'єднання монгольських народностей в єдину самостійну державу здавалася цілком реальною. Особливо наприкінці Другої світової війни, коли радянська та монгольська армії ступили на терени Внутрішньої Монголії. Здавалося, все тепер у руках Москви: варто Кремлю забажати – і на карті з'явиться нарешті Велика Монголія [Шинкарев 2006, 1, 73].

Колись, у 1920 році, в Монголо-Тибетській секції Далекосхідного секретаріату Комінтерну обговорювали налагодження революційної роботи по всій Монголії, зокрема серед монголів Сіньцзяну. Задля налагодження такої роботи Секретаріат відрядив до Семипалатинська свого працівника Ц.-Є. Гочитського та монгольського революціонера Х. Чойбалсана. Тоді ця місія завершилася нічим. З часом, у 1928 році, під час Баргинського повстання, телеграми радянських представників з Улан-Батора, зокрема, підкреслювали, що Ц. Жамцарано, “ідеолог внутрішньомон-

гольського питання”, вважає, що у зв'язку з ослабленням маньчжурського військового режиму можливе піднесення національного революційного руху, потрібно його підтримати, а повсталі області приєднати до Зовнішньої Монголії. Мовляв, цієї ж точки зору дотримуються такі монгольські політики, як Н. Джадамба та Х. Чойбалсан [РГАСПИ, 64, 119–119а]. Останні морально, а можливо й грошима, заохочують цю справу, висловлювалися раніше за підтримку повстання. Наведемо характерні для цієї статті слова монгольського дослідника П. Цолмона: “Перший монгольський географ Ц. Цевегжав був у 1937 році арештований і розстріляний нібито за шкідливу пропаганду – за те, що сказав своїм учням таку фразу: «Монголи можуть возз'єднатися та створити незалежну державу. У нас ще збереглися тверезий розум і сила часів Чингісхана». Він був учителем глави держави маршала Х. Чойбалсана, до речі теж панмонголіста – прибічника створення великої монгольської держави. Проте це не врятувало його” [Цолмон 2007, 46].

Разом із тим найбільше свідчень панмонгольської активності Х. Чойбалсана зберегли для нас 1940-ві роки. Проблема Внутрішньої Монголії порушувалася, зокрема, під час його поїздки до Москви у січні 1944 року. Так, у ході бесіди в Кремлі 22 січня зайшла мова про розвиток тамтешнього визвольного руху. Заступник голови Ради Міністрів СРСР А. Мікоян зазначив, що якщо внутрішні монголи звільняться, то МНР може значно розширитися. Монгольський прем'єр відповів: у такому випадку внутрішні монголи самі вирішать, як їм бути далі. Сталін підтримав цю думку Чойбалсана [Рошин 2005, 107]. Наприкінці червня 1945 р. уряд Китаю, у зв'язку з майбутньою участю СРСР у війні проти Японії, направив до Москви представницьку делегацію для ви-

рішення питань, пов'язаних з укладанням радянсько-китайського договору 1945 р., і зокрема, з виконанням умов Ялтинської угоди по Монголії, підписаної без участі Китаю як великої держави. Делегацію очолив Сун Цзивень – шурина Чан Кайші, прем'єр-міністр Китайської Республіки (1944–1945), він же міністр закордонних справ. Внутрішня Монголія правила одним з аргументів у ході цих переговорів. Так, під час другої бесіди (від 2.07.1945) Й. Сталіна із Сун Цзивенем радянський вождь зазначив: монголи прагнуть до самостійного існування й національної незалежності. Китаю вигідніше відрубати Зовнішню Монголію, і якщо він цього не зробить, то Зовнішня Монголія стане чинником, який буде поєднувати всіх монголів, що не вигідно для Китаю [Русско-китайские отношения... 2000, 74]. Сун Цзивень тоді ж висловився в тім дусі, що Китай погодиться на незалежність Зовнішньої Монголії лише після демаркації китайсько-монгольського кордону спеціальною тибетсько-монгольською комісією. У відповідь Сталін, залякуючи Сун Цзивеня, заявив, що якщо Китай не прийме радянської пропозиції, “то кордони Зовнішньої Монголії можуть охопити й Внутрішню Монголію та призвести до утворення більшої за розмірами Монгольської Республіки” [цит. за: Гарушянц 1997, 119]. Як тільки через американського посла Гаррімана у Вашингтоні стало відоме висловлення про можливість поглинання Зовнішньою Монголією Внутрішньої², держсекретар Бірнс поспішив відбити Гарріману в Москву телеграму такого змісту: “По питанню про те, чи потрібно обговорювати питання про Внутрішню Монголію, Ви, звичайно, розумієте, що це питання виходить за рамки Ялтинської угоди” [цит. за: Гарушянц 1997, 119]. Під час сьомої бесіди (від 10.08.1945), коли китайці наполягали на власному визначенні кордонів незалежної МНР, Сталін знов підкреслив, що монгольський народ прагне до об'єднання, а ми, мовляв, тут хочемо урізати навіть наявний кордон монгольської держави. Що ж стосується існуючого прагнення монголів приєднати до себе і Внутрішню Монголію, то їх потрібно серйозно попередити й не дозволити вийти за теперішній кордон. Сталін ще

раз підкреслив, що він не рекомендує китайській стороні порушувати питання про перегляд кордону МНР [Русско-китайские отношения... 2000, 169]. Радянське керівництво дало зрозуміти китайським представникам, що СРСР не вступить у війну проти Японії без визнання Китаєм незалежності МНР. У результаті китайська сторона поступилася, і переговори зрушилися з місця.

Паралельно радянсько-китайським переговорам, за ініціативи радянського уряду, відбувся візит до Москви монгольського прем'єра. Він прибув 4 липня 1945 р., а вже 5 липня відбулася зустріч Чойбалсана зі Сталіним. Основне питання, що обговорювалося в ході бесіди, – радянсько-китайські переговори та вступ СРСР і МНР у війну з Японією. Чойбалсану були зачитані спільний проект декларації СРСР і Китаю про визнання МНР незалежною державою та інші документи. Вислухавши проект, Х. Чойбалсан сказав: “Так, це те, що ми хочемо, але дружби та дружнього співробітництва з китайцями в нас не буде. Це дуже, дуже поганий народ... Вони продовжують пригноблювати монголів у Внутрішній Монголії, Алашані, Ордосі. Я добре зрозумів зміст декларації. Ми, як незалежна держава, пред'явимо свій рахунок китайцям. Ми розповімо усьому світу, як вони знущалися з нас, як вони продовжують знущатися з монголів, які залишилися в них” [цит. за: Лузянин 2003, 252]. Монгольський правитель виразно натякнув: бажано включити Внутрішню Монголію до складу монгольської держави. Він стверджував, що до Улан-Батора надходило багато телеграм та листів із закликом об'єднати монголів у єдиній незалежній державі [Капица 1996, 192]. 6 липня 1945 р. у бесіді з радянським посланником у МНР І. Івановим на одній із підмосковних дач у Заріччі Чойбалсан, обмінюючись враженнями від зустрічі зі Сталіним, знову повторив сюжет “про утиски... у Внутрішній Монголії” [цит. за: Лузянин 2003, 252]. Однак нічого обнадійливого з боку радянських керівників він не почув.

Радянський уряд оголосив війну Японії 9 серпня 1945 року. 10 серпня війну Японії оголосила й МНР. У Декларації Малого Хуралу та уряду МНР, оприлюдненій із цього приводу, говорилося: “...Виходячи з праг-

нень монгольських племен – жити єдиною родиною у злагоді зі своїми демократичними сусідами... вірні своїм зобов'язанням по договору про взаємну допомогу між МНР і СРСР, укладеному 12 березня 1936 року в місті Улан-Батор... а також натхнені єдиними прагненнями демократичних держав і волелюбних народів світу швидше досягти загального миру; щоб зробити свій внесок у справу Об'єднаних Націй, – цим урочисто (Малий Хурал та уряд – І.О.) оголошують священну війну проти Японії на боці Об'єднаних Націй” [Советско-монгольские отношения... 1979, 117]. У своєму зверненні Головнокомандуючого збройними силами МНР до особистого складу групи військ МНРА³ прем'єр-міністр Х. Чойбалсан зазначив: “Сьогодні за наказом свого Уряду ви перетнули кордони нашої вільної та незалежної держави і вступили на землю наших братів – внутрішніх монголів та баргутів, які стогнуть під ярмом заклятого ворога всіх монголів – японських самураїв... Бийтеся хоробро, мужньо та героїчно за нашу праведну справу, за свій народ, за свою батьківщину. Високо тримайте наші революційні знамена, що несуть визволення нашим братам, честь і гідність воїна Народно-революційної армії... Поважайте народні традиції, побут, релігійні переконання та звичаї братніх монгольських племен” [Советско-монгольские отношения... 1979, 116]. Виступаючи на велелюдному мітингу в Улан-Баторі 10 серпня, прем'єр-міністр Х. Чойбалсан, зокрема, висловив упевненість, що “всі монгольські племена – халхасці, дербети, торгоути, ойрати, буряти, баргути, внутрішні монголи, чахари, ордосці, харчини, даріганга, алашанці і дед-монголи, а також казахи та урянхайці, які проживають як на території МНР, так і в районах, окупованих Японією, – одночасно піднімуться на цю священну війну, щоб раз і назавжди покінчити з утисками та приниженнями, яких зазнають монгольські племена від іноземних загарбників, від японських пригноблювачів, щоб монгольський народ нарівні з усіма вільними народами світу міг будувати своє життя на засадах волі й незалежності, дотримуючись та удосконалюючи свою мову, свою національну культуру, дотримуючись своїх національних традицій та релігії і зміц-

нюючи та удосконалюючи свою державну самостійність” [Советско-монгольские отношения... 1979, 119]. У спеціальному зверненні до жителів Внутрішньої Монголії, ще більше конкретизуючи цю мету, уряд МНР заявив: “Брати-монголи... славна Червона Армія підняла меч справедливої війни на японських окупантів, для того щоб установити мир для народів Азіатського континенту, об'єднати великі монгольські народи, дати їм національну волю й можливість створити незалежну державу” [цит. за: Батбаяр 2002, 199].

Бойові дії на Далекому Сході почалися 9 серпня 1945 року й завершилися повною перемогою радянських військ у найкоротший строк, усього за 23 дні. Монгольська армія вела бойові операції у щільній взаємодії з частинами Радянської Армії під загальним командуванням маршала О. Василевського, а безпосередньо – з військами Забайкальського фронту під командуванням маршала Р. Малиновського. 16 серпня радянські та монгольські війська взяли Долоннор і приступили до штурму м. Жехе. Жехе було звільнене 20 серпня. 21 серпня був узятий Калган, а 23 серпня японські війська припинили опір. Х. Чойбалсан наприкінці серпня 1945 року побував у звільнених районах Внутрішньої Монголії, розмовляв з місцевими жителями, які розповідали про своє важке становище.

14 серпня 1945 р. був підписаний Договір про дружбу й союз між СРСР та Китаєм і відбувся обмін нотами між МЗС Китаю й НКЗС СРСР з питання про державну незалежність МНР. Нота МЗС Китаю зазначала: “З огляду на неодноразово виражене народом Зовнішньої Монголії прагнення до незалежності китайський уряд заявляє, що після поразки Японії, якщо плебісцит народу Зовнішньої Монголії підтвердить це прагнення, китайський уряд визнає незалежність Зовнішньої Монголії в її існуючих кордонах”. У радянській ноті, зокрема, говорилося, що радянський уряд “буде поважати державну незалежність і територіальну цілісність Монгольської Народної Республіки (Зовнішньої Монголії)”. Сталін відстояв розширені кордони МНР, отримані від Маньчжоу-го унаслідок радянсько-японського пакту про ненапад 1941 року. Вони включали простори

маньчжурські та внутрішньомонгольські терени; можливо, ця китайська територія мала компенсувати Зовнішній Монголії втрату Туви, – припускає американський дослідник Б. Еллеман [Elleman 1999, 131].

Тексти нот, передані в Улан-Батор, викликали у Чойбалсана та інших монгольських керівників велике розчарування. “Це розчарування, – повідомляв із МНР посланник І. Іванов, – впливало з переконання Чойбалсана та керівного активу МНР у тому, що участь МНР у війні з Японією призведе до возз’єднання з МНР Внутрішньої Монголії та Барги” [цит. за: Лузянин 2003, 253]. Підтвердженням цих настроїв стало також звернення Х. Чойбалсана та секретаря ЦК МНРП С. Янжи-ми до посланника І. Іванова і радника при ЦК МНРП Ю. Приходова за роз’ясненням із приводу радянської та китайської нот. Вони намагалися звернути увагу радянських представників на певну розбіжність у нотах. Останнє, на їхню думку, полягало в тому, що китайський МЗС говорить про “існуючі кордони МНР”, а радянський НКЗС – про “територіальну цілісність МНР” без вказівки конкретних кордонів, тим самим даючи невелику надію монголам на приховану підтримку СРСР їхніх планів щодо Внутрішньої Монголії. І. Іванов, провівши роз’яснювальну роботу з монгольським керівництвом, проте, не зміг розвіяти цих ілюзій, заявивши, що “вирішення питання про кордони МНР із Китаєм відповідно до нот... повинне (бути) прийнято як необхідний, але тимчасовий шабель” [цит. за: Лузянин 2003, 253]. Одночасно І. Іванов повідомив у Москву, що питання про бажані кордони монголи продовжують тримати при собі.

Бойові дії радянсько-монгольських військ у Внутрішній Монголії прискорювали там політичні процеси. 18 серпня 1945 р. була легалізована діяльність ЦК Народно-революційної партії Внутрішньої Монголії (НРП ВМ), східномонгольське крило якої організувало нараду в м. Ван’ємю. Нарада прийняла декларацію, у якій йшлося “про необхідність об’єднання Внутрішньої Монголії та МНР”, що НРП ВМ є керівною партією Внутрішньої Монголії, яка закликає народ завоювати свободу під проводом СРСР та МНР. У декларації пропонувалося скликати збори учасників національно-

визвольного руху для вирішення питання про майбутнє Внутрішньої Монголії (приєднання до МНР) [Богословский, Москалев 1984, 196].

У той же день У Гожень, заступник міністра закордонних справ Китаю, заявив радянському повіреному у справах СРСР у Китайській Республіці, що війська СРСР та МНР зайняли три пункти – Лінсі, Доллонор та Чжанбей, у яких, за угодою між чотирма країнами – СРСР, Китаєм, США та Англією – про роззброєння японців, не мали бути. Роззброєння ж японців, у Суйюані, Чахарі та Жехе має бути здійснене китайськими військами. У Гожень просив передати прохання Китаю про те, щоб радянський уряд наказав своїм військам, а також військам МНР призупинити подальше просування на південь від Лінсі, Доллонора та Чжанбея, а потім залишити провінції Чахар та Жехе. Радянський дипломат зауважив, що війська МНР – це війська самостійної держави і вони не підкоряються наказам радянського командування [Русско-китайские отношения... 2000, 203]. Така ситуація мала свій розвиток і надалі, зокрема 13 вересня 1945 року китайський посол повідомив, що монгольські війська продовжують просуватися на південь, тоді як китайські війська рухаються у тому ж напрямі. Китайська сторона просила радянський уряд передати прохання військам Монголії призупинити подальший рух, а потім встановити між двома сторонами райони прийому капітуляції [Русско-китайские отношения... 2000, 238]. 7 грудня 1945 року під час бесіди з радянським послом міністр закордонних справ Китаю Ван Шицзе заявив, що китайський уряд бажав би, щоб війська Зовнішньої Монголії були евакуйовані з Внутрішньої Монголії (де вони залишалися разом із радянськими частинами. – *І.О.*) до кінця місяця [Русско-китайские отношения... 2000, 313].

Одночасно в Москві монгольський посол Самбу, посилаючись на повідомлення із Внутрішньої Монголії, інформував радянське керівництво про те, що багато сеймів Внутрішньої Монголії направляють петиції монгольському військовому командуванню із проханнями про включення їх до складу МНР. Ще наприкінці Другої світової війни із Шилінгольського

сейму частина узумчинів переселилися до Чойбалсанівського та Сухебаторського аймаків МНР [Тодаева 1985, 106]. Частина населення Внутрішньої Монголії після капітуляції Японії висувала вимогу про возз'єднання монгольських районів Китаю з МНР. Яскравим свідченням цього стали відрядження сеймами та хошунами делегатів до МНР, численні листи та звернення, адресовані урядові МНР та Х. Чойбалсану [Дылыков 1953, 54]. От уривок із листа представників одного з харчинських хошунів до Чойбалсана (від 20.12.1945): “Наш хошун займає простору територію; на ній проживають понад 250 тис. осіб... Збори місцевого населення одностайно ухвалили рішення приєднатися до МНР, отримати справжню свободу, жити мирно та розвивати свою культуру і просвіту” [Автономный район... 1980, 44]. Розпочалася робота з проведення референдуму щодо майбутнього Внутрішньої Монголії (незалежна держава чи приєднання до МНР), у якому мали право брати участь усі, хто досяг 18 років (як чоловіки, так і жінки).

10 вересня 1945 р. у Шилінгоському сеймі був скликаний з'їзд князів, чиновників та аратів, на якому розгорнулася гостра боротьба з питання майбутнього статусу Внутрішньої Монголії. Пропонувалося три варіанти: 1) автономія у складі Китаю; 2) об'єднання з МНР; 3) самостійна й незалежна держава. Більшість висловилися за вихід зі складу Китаю з подальшим проголошенням незалежності або приєднанням до МНР. На з'їзді був сформований уряд на чолі з Буян-Даласм (член ЦК НРП ВМ). До уряду увійшли міністри – монголи з колишнього автономного уряду Девана⁴; була прийнята Конституція. Передбачалося, що до складу нової держави мали ввійти всі землі внутрішніх монголів, включаючи навіть віддалений Кукунор та Алашань. З'їзд звернувся до МНР, СРСР і Китайської Республіки з декларацією про проголошення незалежності Народної Республіки Внутрішньої Монголії [Автономный район... 1980, 42].

20 жовтня 1945 року переважно у східних областях Внутрішньої Монголії був проведений неофіційний референдум, більшість учасників якого висловилися за приєднання Внутрішньої Монголії до МНР. Але владі Народної Республіки Внутрішня

Монголія вдалося більш-менш міцно укріпитися лише у східних областях. У західній частині Внутрішньої Монголії ситуацією володіли політичні сили, що представляли Китай. При цьому там зростав вплив 8-ї армії, якою керувала КПК і яка контролювала більшість областей західної частини Внутрішньої Монголії. Вже у листопаді 1945 року уряд Народної Республіки Внутрішня Монголія припинив своє існування. Західні дослідники стверджують: коли радянсько-монгольські частини зайняли Внутрішню Монголію наприкінці війни, мало місце обговорення федерації МНР та Внутрішньої Монголії. План підтримувався багатьма внутрішньомонгольськими націоналістами, проте був приречений на невдачу швидким підвищенням китайських комуністів [Hyer, Heaton 1968, 115].

Плебісцит у МНР, проведений 20 жовтня 1945 р., підтвердив бажання монгольського народу існувати незалежно від Китаю. У ньому взяли участь 98,4% громадян, що мали право голосу. Дехто вважав, що плебісцит не потрібний, оскільки МНР існує майже чверть століття як незалежна держава. Інші казали, що якщо і проводити плебісцит, то у Зовнішній та Внутрішній Монголії – з метою утворення об'єднаної монгольської держави [Капица 1996, 192]. 12 листопада 1945 року протоколи Центральної комісії із проведення плебісциту були затверджені Президією Малого Хуралу. Радянському та китайському урядам були направлені відповідні ноти про підсумки голосування. 5 січня 1946 р. уряд Китайської Республіки, ознайомившись із підсумками плебісциту, офіційно визнав незалежність МНР. 13 лютого між МНР і Китайською Республікою були встановлені дипломатичні відносини.

Характерно, що Х. Чойбалсан при складанні ноти Китаю за підсумками плебісциту намагався внести до неї абзац із радянської ноти Китаю від 14 серпня 1945 р. про “повагу територіальної цілісності МНР” без вказівки існуючих кордонів. У бесіді з І. Івановим Чойбалсан сказав, що це, на його думку, “має дати зрозуміти китайському уряду, що питання про існуючі кордони МНР підлягає ще обговоренню, тому що ці кордони не містять у собі всієї дійсної території Монголії” [цит. за: Лузянин 2003, 256]. Радянський же представ-

ник, дотримуючись інструкцій Москви, на поліг на звичайній редакції, без панмонгольського підтексту. За словами відомого радянського дипломата М. Капиці, враховуючи реальну обстановку, Сталін не став порушувати перед Китаєм питання про “Велику Монголію” [Капица 1996, 192; див. також: Хіаоуан Ліу 2006, 291]. У грудні 1945 року радянські дипломати, готуючись до приїзду в Москву сина Чан Кайші Цзян Цзінго, зазначали: китайців дуже непокоять зв’язки, що встановилися між МНР та діячами Внутрішньої Монголії. Цзян Цзінго, можливо, поставить питання про те, щоб Монгольська Народна Республіка не здійснювала жодного впливу на Внутрішню Монголію, населення якої, як відомо, тяжіє до МНР [Русско-китайские отношения... 2000, 169].

Під час бесіди Сталіна з Чойбалсаном (від 22 лютого 1946 р.) останній, зокрема, порушив питання про роботу серед монгольських племен у Внутрішній Монголії та Об’єднаній Хінганській провінції. Чойбалсан висвітлив обстановку в районах монгольських кочівель, що територіально входили до складу Китаю. На його думку, у цих районах треба вести пропагандистську роботу з таким розрахунком, щоб готувати монгольське населення до відокремлення монгольських теренів від Китаю, до створення монгольської незалежної держави. Чойбалсан підкреслив, що у теперішній час МНР тримає себе щодо Внутрішньої Монголії та Хінгану нейтрально. Сталін зауважив, що створення незалежної монгольської держави на зазначених теренах вимагає війни з Китаєм. Мовляв, чи потрібна вона зараз? Тоді монгольський маршал спитав Сталіна: “Чи можна вести пропагандистську роботу там?” і отримав відповідь: “Тихенько можна” [Шинкарев 2006, 2, 161]. За згадками Б. Шірендиба, свідка післявоєнних зустрічей Чойбалсана зі Сталіним, прем’єр-міністр був сильно засмучений, знаходячи у підготовлених до підпису документах формулювання про збереження МНР в існуючих кордонах. “В існуючих кордонах... Значить, Внутрішня Монголія не належить?” – питав він у Сталіна вбитим голосом. “Китайці на це ніколи не підуть, – відповідав Сталін. – Ти ліпше думай про те, як свою країну зберегти” [Шинкарев 2006, 1, 73–74].

У 1946 р. у МНР відбувалося святкування з нагоди 25-річчя Монгольської народної революції. Тоді на ім’я маршала Чойбалсана була отримана привітальна телеграма із Внутрішньої Монголії від тамтешнього комуністичного діяча, монгола за походженням, Уланху. У цій телеграмі, поряд із вітанням і побажаннями монгольському народу, зазначено, що “Пригноблені імперіалістичними загарбниками народи внутрішньої⁵ Монголії нині врятовані від гноблення завдяки доблесним радянській і монгольській арміям, і ними вказаний нам світлий шлях розвитку ми ніколи не забудемо. Запевняємо Вас, що будемо вести неухильну боротьбу цим шляхом для возз’єднання свого народу з великим народом зовнішньої⁶ Монголії в одну-єдину родину” [РГАСПИ, 1279, 2/]. 1 липня 1947 р. у Ван’ємю був утворений Комітет КПК Внутрішньої Монголії на чолі з Уланху. Потім розпочалося створення первинних осередків. Найнапруженіша ситуація склалася у Барзі та східній частині Внутрішньої Монголії, де монгольські підпільні організації виступали проти створення організацій КПК і політики китайського комуністичного проводу щодо Внутрішньої Монголії [Богословский, Москалев 1984, 203]. Наприкінці 1947 року Комітет КПК Внутрішньої Монголії направив до названих районів спеціальну комісію. У тому ж 1947 році до МНР прикочувала група баргутів і облаштувалася одним сомоном у Східному аймаку. За рішенням автономного уряду Внутрішньої Монголії у січні 1948 року Хулунбуїрська автономна область⁷ була включена до складу автономної Внутрішньої Монголії на правах аймака.

Проте іноді Сталін навіть захоплювався мрії Чойбалсана про об’єднання обох Монголій. У 1947 році на дачі на озері Ріца в Грузії, куди монгольський прем’єр прибув для лікування та відпочинку, Сталін завершив неофіційний обмін думками щодо монгольських справ виголошенням тосту за об’єднання всіх монголів під проводом маршала Чойбалсана [Atwood 1999, 157]. По завершенні Другої світової війни Сталін не задовольнявся впливом лише на Зовнішню Монголію. За певними ознаками, з осені 1945 року радянська сторона намагалася із зайнятої Маньчжурії надавати сприяння декільком монгольським по-

літичним угрупованням, насамперед Народно-революційній партії Внутрішньої Монголії, в їхніх намірах приєднатися до МНР. Отже, на думку деяких дослідників, Радянський Союз підтримував у 1945–1948 роки у Внутрішній Монголії плани возз'єднання із Зовнішньою Монголією [Stolberg 1997, 129]. Проте вступ у 1948 році Народно-визвольної армії Китаю поклав край сепаратистським прагненням Внутрішньої Монголії.

Чергове повернення до проблеми об'єднання обох Монголій відбулося у 1949 році. Це питання постало під час перемовин А. Мікояна з Мао Цзедунем у Китаї. Далі я вважаю за потрібне навести розлогі уривок з цієї бесіди за “Нотаткою А.І. Мікояна до Президії ЦК КПК про поїздку до Китаю в січні – лютому 1949 року”: “Мао Цзедун зі своєї ініціативи запитав, як ми ставимося до об'єднання Зовнішньої та Внутрішньої Монголії. Я відповів, що ми таке об'єднання не підтримуємо, тому що воно призвело б до втрати значної території Китаю. Мао Цзедун сказав – він вважає, що Зовнішня та Внутрішня Монголія могли б об'єднатися та увійти до складу Китайської Республіки. На це я йому заявив, що це неможливо, тому що Монгольська Народна Республіка давно користується незалежністю. Після перемоги над Японією і китайська держава визнала незалежність Зовнішньої Монголії. МНР має свою армію, свою культуру, швидко йде шляхом культурного та господарського розвитку, вона давно зрозуміла смак незалежності й навряд чи коли-небудь добровільно від незалежності відмовиться. Якщо вона коли-небудь і об'єднається із Внутрішньою Монголією, то в результаті напевно утвориться об'єднана незалежна Монголія. Присутній на бесіді Жень Біші⁸ подав при цьому репліку, що у Внутрішній Монголії три мільйони населення, а в Зовнішній Монголії – один мільйон. У зв'язку з цією моєю інформацією Сталін надіслав мені телеграму для ознайомлення Мао Цзедуну, у якій зазначалося: «Керівники Зовнішньої Монголії стоять за об'єднання всіх монгольських районів Китаю із Зовнішньою Монголією під знаком незалежності об'єднаної монгольської держави. Радянський уряд висловлюється проти цього плану, тому що він означає

відрив від Китаю ряду районів, хоча цей план і не загрожує інтересам Радянського Союзу. Ми не думаємо, щоб Зовнішня Монголія пішла на відмову від своєї незалежності на користь своєї автономії у складі Китайської держави, якщо навіть всі монгольські райони будуть об'єднані в автономну одиницю. Зрозуміло, що вирішальне слово в цій справі належить самій Зовнішній Монголії». Ознайомившись із цією телеграмою, Мао Цзедун сказав, що приймає її до відома й що «вони, звичайно, не захищають велико-китайську шовіністичну лінію й не будуть порушувати питання про об'єднання Монголії» [цит. за: Ледовский 1999, 62; див. також: Русско-китайские отношения... 2005, 66–67].

Звернемо увагу на доповідну нотатку до ЦК ВКП(б) “Про деякі питання по Монгольській Народній Республіці” (від 19.08.1949), складену посланником у МНР Ю. Приходовим. Там йшлося, зокрема, про таке. Посланник повідомляв, що Чойбалсан активно виношує ідеї про неминучу і, на його думку, не таку віддалену перспективу об'єднання Внутрішньої Монголії з МНР. Без перебільшення можна сказати, що він живе цією ідеєю. Дипломат згадував про окремі відверті заяви маршала на цю тему у деяких спільних бесідах, зокрема наводив по пам'яті такі факти. У березні 1949 р., напередодні скликання IX Великого Хуралу МНР, Чойбалсан у бесіді з Приходовим щодо змін у Конституції МНР, зокрема, сказав: “Я ж дивлюся вперед, ми приймаємо виборчу систему на довгі роки. За ці роки кордони МНР, я думаю, зміняться. Я не можу сказати точно, коли це буде і яким шляхом це буде відбуватися, проте я думаю, що пройде 3–4 роки, окремі області, населені монгольськими племенами, поступово будуть отримувати автономію і, в міру розвитку МНР і зростання її авторитету серед зарубіжних монголів, ці області будуть поступово тяжіти до МНР і возз'єднуватися з нею. Так поступово буде утворюватися Федеративна Монгольська Народна Республіка. Хід історичних подій у Китаї неминуче веде до цього. Я, може, помиляюся у шляхах та термінах цих подій, проте не враховувати їх не можна і їх треба передбачати при розробці нашої майбутньої виборчої системи з

таким розрахунком, щоб забезпечити достатнє представництво майбутніх нових виборців” [РГАСПИ, 1280, 17].

На 3-й республіканській нараді передовиків-скотарів Х. Чойбалсан, піднімаючи келих за дружбу національностей МНР, наприкінці тосту сказав: “Ще не всі монгольські племена живуть таким щасливим і вільним життям, як монголи, які населяють МНР, однак не далекий той час, коли всі вони будуть мати можливість жити таким же життям”. Опісля монгольський прем’єр сказав Ю. Приходову, що він навмисно виголосив цей тост, щоб “наші монголи знали і пам’ятали про те, що ще не всі монголи живуть так, як вони” [РГАСПИ, 1280, 18]. До того ж за ініціативою Чойбалсана в Улан-Баторі будується військове містечко для Сухе-Баторського училища. Це будівництво обходиться МНР, за мінімальними підрахунками, у 23–25 млн. тугриків, за вкрай напруженого становища з бюджетом республіки. Необхідності в побудові цього містечка немає, оскільки училище з успіхом може розташовуватися у тих приміщеннях, що займає нині. Однак до цього будівництва Чойбалсан ставить дуже ревню та особисто ним опікується. В одній із бесід він підкреслив, що дивиться уперед і розуміє, що там будуть навчатися не лише діти аратів МНР, даючи ясно зрозуміти, що це училище будується з розрахунками на “майбутню МНР” [РГАСПИ, 1280, 18].

Ці настрої монгольського прем’єра, мовляв, підтримуються також і тим, що наявний демократичний уряд Внутрішньої Монголії в особі його голови Уланху та інших відповідальних працівників неодноразово звертався з проханнями до уряду МНР і особисто до Чойбалсана про зміцнення дружніх стосунків між Внутрішньою Монголією та МНР, надання Внутрішній Монголії культурної та іншої допомоги. Зокрема, уряд Внутрішньої Монголії звертався з проханнями надіслати їм кінофільми монгольською мовою, твори класиків марксизму-ленінізму, підручники для початкових шкіл, періодичну літературу, бригади артистів тощо. Крім того, уряд Уланху просив відрядити з МНР кількох осіб – політичних і військових працівників – для роботи у різних державних закладах Внутрішньої Монголії. Радян-

ський посланник додавав, що у Вищій партійній школі кадрів ЦК МНРП в Улан-Баторі навчалися кілька десятків осіб із Внутрішньої Монголії, прийнятих до школи ще після війни у 1945 р. По завершенні школи ці люди у 1949 році виїхали додому. Оскільки Уланху є членом ЦК КПК та її представником у Внутрішній Монголії, Чойбалсан схильний розглядати ці прохання як схвалені китайськими комуністами, ставиться до них з великою увагою і намагається задовольнити. Враховуючи, що китайські представники ставляться з великою пересторогою до суверенних прав Китаю на власні терени і до політики, що проводиться у всіх районах, радянський посланник уважав, що настрої Чойбалсана щодо Внутрішньої Монголії можуть викликати небажані наслідки [РГАСПИ, 1280, 19]. Він пропонував, за зручних умов, дати монгольському прем’єру належні поради щодо взаємин МНР із Внутрішньою Монголією [РГАСПИ, 1280, 24].

Остання зустріч Х. Чойбалсана з Й. Сталіним тривала з 30 вересня по 1 жовтня 1949 року. Монгольський лідер знову лікувався у Сочі й був запрошений на бесіду до резиденції Сталіна. Зустріч проходила в переддень проголошення Китайської Народної Республіки (КНР), й, природно, головною темою бесіди був обмін думками про перспективи співробітництва з новим Китаєм. Чойбалсана насамперед цікавило ставлення Сталіна до проблеми об’єднання (за нових умов) Зовнішньої та Внутрішньої Монголії в одну державу. Сталін повідомив, що Мао Цзедун недавно надіслав листа, у якому запитує про позицію СРСР щодо об’єднання монголів у складі Китаю на правах автономії. Отже, зауважив Сталін, Мао не заперечує проти об’єднання Зовнішньої і Внутрішньої Монголії, але неодмінно у складі Китаю. Чойбалсан зауважив, що Мао Цзедун до монгольського уряду не звертався, а позиція Монголії ясна – ми хочемо об’єднання, тому що зовнішні та внутрішні монголи не відрізняються: у них одна мова, однакові традиції й релігія, отже, виходить, що об’єднання – закономірне [Рошин 2005, 121]. І зовнішні, і внутрішні монголи – за об’єднання. Але воно, підкреслив Чойбалсан, має відбутися у рамках незалежної держави, а не у складі Китаю. Сталін від

повідав, що незалежність краще від автономії, але квапитися не треба. Треба вести розумну політику, не вступати у конфлікт із Китаєм. Важливо врахувати таке: коли правив Чан Кайші, країна була роз'єднана. Мао Цзедун прагне об'єднати те, що розгубив гоміндан, – відтворити єдину державу. Якщо поставити перед Мао питання про об'єднання із внутрішніми монголами на умовах МНР, він буде заперечувати. Вхідження Внутрішньої Монголії до складу іншої держави – це ж найважча проблема. Після Жовтневої революції, додав Сталін, Фінляндія, Польща відокремилися від Росії. Але це міг зробити тільки Ленін. Мао – не Ленін, так не вчинить [Рошин 2005, 122]. І тут Чойбалсан зважився поставити питання інакше, сказавши, що, якщо Внутрішня Монголія об'єднається з МНР, чи не реально потім вступити єдиній монгольській державі до СРСР? Питання вступу МНР до Радянського Союзу обговорювалося в урядових колах Улан-Батора [див.: РГАСПИ, 1280, 20–22]. Чойбалсан поставив питання ширше – про можливість вступу до СРСР об'єднаної Монголії. Сталін відповів, що цього робити не слід. Підтримуючи в принципі ідею об'єднання Зовнішньої та Внутрішньої Монголії, СРСР хоче, щоб це була єдина самостійна держава, що не входить ані до складу Росії, ані до складу Китаю. Він додав, що у той же час немає підстав засуджувати політику Мао на відродження єдиного багатонаціонального Китаю [Рошин 2005, 122; див. також: Шинкарев 2006, 1, 74]. Разом із тим Сталін запевнив монгольського лідера, що більшовики завжди будуть стояти за об'єднання націй. Ідея щодо об'єднання стала лише наступною темою довірливої політичної спекуляції [Atwood 1999, 157].

Втім, Сталін рекомендував Чойбалсану налагодити зв'язки з Демчиг Донровом. За дорученням монгольського прем'єра, заступник міністра внутрішніх справ МНР запросив Девана до Улан-Батора у грудні 1949 року. Як відомо, 1 жовтня 1949 року було проголошено Китайську Народну Республіку. Князь Деван не втрачав надії домовитися з Чойбалсаном щодо майбутнього об'єднання обох Монголій. Він вважав, що запропоновані переговори мають своє метою монгольське об'єднання: “Якщо він та я погоджуємося співробіт-

ничати з цією метою, я можу повернутися мирно й почати знову своє завдання... Я повинен також змогти одержати підтримку від Сполучених Штатів і почати коливати думку на користь Зовнішнього та Внутрішнього монгольського об'єднання... Чойбалсан – монгол. Звичайно, він не дозволив би собі бути маріонеткою, якою управляють росіяни. Звичайно, в нього є своя власна незалежна лінія думки. Звичайно, моя пропозиція буде присмна йому” [цит. за: Jagchid 1999, 433–434]. Проте монголи, разом із радянськими консультантами, ще вдалися до спроби використати Девана для підтримки КПК у Внутрішній Монголії. Оскільки князь відмовився від цього, його передали Пекінові [Barkmann 1999, 348].

Дружина наступника Х. Чойбалсана – Ю. Цеденбала – А. Філатова пригадувала, що на одному з урядових прийомів в Іхтенгері маршал, який трохи випив, підняв тост, який багатьох гостей спантеличив, – тост за Велику Монголію, до якої б входили також Внутрішня Монголія, Бурятія, Тува. А коли у 1949 році була проголошена КНР, що включала до своїх меж Внутрішню Монголію, і Цеденбал повідомив маршалу про визнання СРСР цих кордонів, той “довго сидів, замислившись, а потім за своєю звичкою почав ходити вздовж довгого столу, повторюючи: «Не знаю, що буде. Не знаю». Важко сказати, як би далі розвинулася в ньому ідея Великої Монголії, поживи він ще”, – додавала А. Філатова [Шинкарев 2006, 2, 253]. Наприкінці літа 1950 року радянський посол у МНР Ю. Приходов повідомляв ЦК ВКП(б) та МЗС про налаштування частини монгольського керівництва на вхідження МНР до складу СРСР. Зокрема, заступник голови Малого Хуралу Цедев перешкоду на шляху перетворення країни на радянську республіку бачив лише у Чойбалсані, “який дотримується іншої точки зору, бачачи перспективу для МНР у приєднанні до неї Внутрішньої Монголії” [Шинкарев 2006, 1, 79]. Проте оскільки Внутрішня Монголія ще відсталіша за Зовнішню, то їхнє возз'єднання, – вважав Цедев, – було б рухом не уперед, а назад. Радянський дипломат нагадував, що ідеєю возз'єднання двох Монголій маршал “буквально живе”, вважаючи її “метою свого життя”. Разом із тим, за словами де-

яких дослідників, коли китайські товариші Улан-Батора по зброї збиралися прийти до влади у Китаї, ця мрія Чойбалсана не лише стала ілюзорнішою, ніж будь-коли, а й була також затьмарена власною мрією КПК про відновлення “великої єдності” Китаю, включаючи повернення МНР до його складу [Хіаоуан Ліу 2006, 375]. Ц. Лохуз, видатний діяч партії за часів МНР, у бесіді з російським журналістом Л. Шинкарєвим згадував про Чойбалсана, зокрема, так: “І хоча на совісті маршала були несправедливі вчинки, для країни він зробив чимало добра. Він відстояв нашу незалежність, жадав об’єднання Зовнішньої та Внутрішньої Монголії в одну сильну державу. Широком державним мисленням він мені нагадував Чингісхана, яким ми уявляємо цю велику особистість” [Шинкарєв 2006, 2, 325].

Підбиваючи підсумки панмонгольських прагнень Х. Чойбалсана, слід зазначити, що така позиція монгольського лідера вимагала неабиякої мужності. Майже всі його соратники по розбудові МНР на той час були репресовані, причому більшість із них звинувачені саме у намірах створити Велику Монголію, щоправда під протекторатом Японії. Разом із тим не можна не помітити, що вияв панмонгольських настроїв Чойбалсана збігся з амбітними планами радянського керівництва щодо Внутрішньої Монголії. Здається, що Чойбалсан наважився на демонстрацію своїх переконань, побачивши заохочення з боку радянської сторони. Цікаво, що Сталін підтримував Чойбалсана і після 1949 року, незважаючи на панмонгольські переконання прем’єра, що засуджувалися радянською стороною ще за двадцять років до описаних подій.

¹ Упродовж півтора року (з вересня 1937-го по квітень 1939 року) спеціальна комісія під проводом Чойбалсана провела низку нарад, де вирішила стратити 20 099 осіб [Dashpurev, Soni 1992, 45; див. також: Kaplonski 2002, 161–163; Sandag 2000, 174–175].

² Сун Цзівень у ході переговорів підтримував через Гаррімана найщільніші зв’язки з державними діячами США і відправляв їм стенографічні записи бесід із радянськими урядовцями.

³ МНРА – Монгольська народно-революційна армія.

⁴ 23 квітня 1934 року князь Шилінгольського сейму Внутрішньої Монголії Демчиг Донров (Деван), об’єднавши князів, які не потрапили під японське покровительство, добився від нанкінського уряду права на створення автономної внутрішньомонгольської держави з центром у монастирі Пайлан провінції Суйюань. З кінця 1937 року Деван – глава Федерації Внутрішньої Монголії, глава уряду та головнокомандуючий монгольською армією. Під час радянсько-японської війни 1945 року Деван командував монгольськими загонами, борючись на боці японської армії.

⁵ Так у тексті документа.

⁶ Так у тексті документа.

⁷ Хулунбуїрська автономна область була створена 22 серпня 1946 року у складі Хінганської провінції.

⁸ Жень Біші – член Політбюро та секретаріату ЦК КПК.

⁹ Тут слід нагадати, що схожі думки монгольський лідер висловлював і раніше. Так, у статті “Велика перемога”, надрукованій у газеті “Унэн” 2 червня 1945 року, він, зокрема, зазначав: “Наші сусіди – закордонні монголи та багатомільйонний народ Китаю – у найважчих умовах борються за свою національну незалежність. Ми маємо пам’ятати про це...” [Чойбалсан 1961, 188].

ЛІТЕРАТУРА

Автономный район... 1980. – Автономный район Внутренняя Монголия Китайской Народной Республики. Москва, 1980.

Батбаяр Ц. Монголия и Япония в первой половине XX века. Улан-Удэ, 2002.

Богословский В.А., Москалев А.А. Национальный вопрос в Китае (1911–1949). Москва, 1984.

Гарушянц Ю. Борьба за признание независимости Монголии // Проблемы Дальнего Востока, 1997, № 2.

- Дылыков С.Д. Демократическое движение монгольского народа в Китае. Очерк истории. Москва, 1953.
- Капица М.С. На разных параллелях. Записки дипломата. Москва, 1996.
- Ледовский А.М. СССР и Сталин в судьбах Китая. Документы и свидетельства участника событий: 1937–1952. Москва, 1999.
- Лузянин С.Г. Россия – Монголия – Китай в первой половине XX века. Политические взаимоотношения в 1911–1946 гг. Москва, 2003.
- РГАСПИ. – Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 82. Оп. 2. Д. 1279, 1280; Ф. 495. Оп. 152. Ед. хр. 64.
- Роцин С.К. Маршал Монголии Х. Чойбалсан. Штрихи биографии. Москва, 2005.
- Русско-китайские отношения... 2000. – Русско-китайские отношения в XX веке. Документы и материалы. Москва, 2000. Т. IV: Советско-китайские отношения. 1937–1945 гг. Кн. 2: 1945 г.
- Русско-китайские отношения... 2005. – Русско-китайские отношения в XX веке. Документы и материалы. Москва, 2005. Т. V: Советско-китайские отношения. 1946 – февраль 1950 гг. Кн. 2: 1949 – февраль 1950 гг.
- Советско-монгольские отношения... 1979. – Советско-монгольские отношения. 1921–1974. Документы и материалы. Москва, 1979. Т. 2: 1941–1974. Ч. 1.
- Тодаева Б.Х. Язык монголов Внутренней Монголии. Очерк диалектов. Москва, 1985.
- Чойбалсан Х. Избранные статьи и речи. Москва, 1961.
- Цолмон П. Сердце, отданное Монголии // Симуков А.Д. Труды о Монголии и для Монголии. Осака, 2007. Т. 1.
- Шинкарев Л.И. Цеденбал и его время. Москва, 2006. Т. 1: Любовь. Власть. Трагедия; Т. 2: Документы. Письма. Воспоминания.
- Atwood, Christopher P. Sino-Soviet Diplomacy and the Second Partition of Mongolia, 1945–1946 // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan**. New York; London, 1999.
- Barkmann, Udo B. **Geschichte der Mongolei oder die “Mongolische Frage”: die Mongolen auf ihrem Weg zum eigenen Nationalstaat**. Bonn, 1999.
- Dashpurev, D., Soni, S.K. **Reign of Terror in Mongolia. 1920–1990**. New Delhi, 1992.
- Jagchid, Sechin. **The Last Mongol Prince: The Life and Times of Demchugdongrob, 1902–1966**. Bellingham, 1999.
- Kaplonski, Christopher. Thirty thousand bullets: Remembering political repression in Mongolia // **Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy**. London, 2002.
- Elleman, Bruce A. The Final Consolidation of the USSR’s Sphere of Interest in Outer Mongolia // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan**. New York; London, 1999.
- Hyer, Paul, Heaton, William. The Cultural Revolution in Inner Mongolia // **The China Quarterly**, 1968 (Oct. – Dec.), No. 36.
- Sandag, Shagdariin. **Poisoned Arrows: The Stalin-Choibalsan Mongolian Massacres, 1921–1941** / Shagdariin Sandag, Harry H.Kendall; with foreword by Frederic E.Wakeman. Oxford, 2000.
- Stolberg, Eva-Maria. **Stalin und die chinesischen Kommunisten 1945–1953: eine Studie zur Entstehungsgeschichte der sowjetisch-chinesischen Allianz vor dem Hintergrund des Kalten Krieges: Eine Studie zur Entstehungsgeschichte der sowjetisch-chinesischen Allianz vor dem Hintergrund des kalten Krieges**. Stuttgart, 1997.
- Xiaojuan Liu. **Reins of Liberation: An Entangled History of Mongolian Independence, Chinese Territoriality, and Great Power Hegemony, 1911–1950**. Stanford, 2006.